

**Yrd. Doç. Dr.
Ercan ÇELEBİ**

*Kastamonu Üniversitesi Fen Edebiyat
Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi
ecelebi@kastamonu.edu.tr*

Eser Geçmişi: 13-03-2017 / 10-04-2017

DOI: 10.21551/jhf.297640

Kastamonu Vilâyet Salnâmelerine Göre: Tosya'da Eğitim (1869-1903)

*Education in Tosya: According to the Kastamonu Province Yearbooks
(1869-1903)*

ÖZET

Tosya, XIX. yüzyılın sonlarında Kastamonu vilâyetine bağlı bir kaza olup; tarihî ve kültürel yönden önemli bir merkez konumundadır. Bu özelliği ile gerek Beylikler ve gerekse Osmanlı Dönemi eğitim ve kültür hayatında etkili olmuş; Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Celalzâde Mustafa Çelebi ve Reisülküttap Ebubekir Ratıp Efendi gibi önemli şahsiyetlerin yetişmesinde önemli roller üstlenmiştir. Bu çalışmada, Tosya ilçesinin Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri göz önüne alınarak 1903-1869 yılları arasındaki eğitim durumu ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Salnâme, Kastamonu, Tosya, Eğitim.

ABSTRACT

Tosya, was a town that connected to Kastamonu province at the end of XIX. century, positioned as a significant center in terms of history and culture. Along with this feature, it has been quite influential in the educational and cultural life of the both Ottoman and Principalities periods, and also played crucial roles in the training of some important personalities such as Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Celalzâde Mustafa Çelebi and Reisülküttap Ebubekir Ratıp Efendi. In this study, the educational case of Tosya province in the years between 1869-1903 will be discussed by looking at the Kastamonu province yearbooks of Tosya.

Key words: Yearbook, Kastamonu, Tosya, Education.

Sâlnâmeler, bir yıllık olayları göstermek üzere tertip olunan eserler hakkında kullanılan bir tabirdir. Yıl manasına gelen “sâl” ile mektup, kitap manasına gelen “nâme” den mürekkep olan “sâlnâme” kelimesi ise, “yıllık” anlamına gelir.¹ İlk defa 1866 yılında Bosna’da yayımlanmaya başlayan “Vilâyet Sâlnâmeleri”: bir vilâyetin idarî, iktisadî, demografik yapısı ile eğitim-öğretim durumuna kadar birçok konuda önemli bilgiler içerirler.² Kastamonu vilâyetine dair toplam 21 sâlnâme bulunup; bunlardan ilki 1869, sonuncusu ise 1903 tarihlidir.³ Kastamonu Vilâyet Sâlnâmelerine göre Tosya kazasının 1869-1903 yıllarına ait eğitim durumu tespit edilirken, şüphesiz bahse konu tarihler aralığındaki Osmanlı eğitim kurumları göz önünde bulundurulmuştur.

Bilindiği üzere Osmanlı Devleti, kendisinden önceki Türk-İslâm devletlerinin tecrübelerinden de faydalanarak eğitim alanında, sistematik bir yapının oluşmasını sağlamıştır. Klâsik dönem Osmanlı eğitim kurumları mektepler, medreseler ile yaygın eğitim kurumları olarak görülen camiler, tekkeler, kütüphaneler, sahaflar, loncalar, evler, kıraathaneler ile muvakkithane⁴ ve rasathanelerden oluşmakta idi.⁵ Fakat ilerleyen zamanlarda, sosyal, ekonomik ve askerî alanlarda ki gerileme ile birlikte, eğitim alanında da fonksiyonunu kaybettiği düşünülen klâsik eğitim anlayışı ve kurumlarının yerine Tanzimat sonrası dönemde yeni eğitim kurumları oluşturulmaya başlanmıştır. Bu çerçevede sıbyan mektepleri, yeni usûlde eğitim veren iptidailere dönüştürülmüş; orta öğretim kurumları diyebileceğimiz rüştiye ve idadi mektepleri kurulmaya başlanmıştır. Diğer yandan devlet, eğitim faaliyetlerinin sağlıklı yürütebilmesi için bu işi teşkilâtli bir hale getirmiş; 1857’de Maarif Nezareti kurulmuş ve zaman içerisinde her vilâyete birer maarif müdürü atanmıştır.

* Bu çalışma 04-06 Mayıs 2014 tarihleri arasında icra edilen II. Uluslararası Şeyh Şabân-ı Velî Sempozyumu’nda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

1 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt: 3, s. 105.

2 Osmanlı Devleti’nde ilk sâlnâme H. 1263 (1847) yılında yayınlanmıştır. Sâlnâmeler çıkarıldığı kurum ve muhtevası bakımından dört çeşide ayrılır. Birinci grup Devlet Sâlnâmeleri’dir. İkinci grupta Vilâyet Sâlnâmeleri, üçüncü grupta Resmî Kurum ve Kuruluşlara Ait Sâlnâmeler ve son grupta Özel Sâlnâmeler yer alır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hasan Duman, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Cilt: 1, 2000, s. 3-12.

3 Bkz. Osmanlı Salnameleri Veri Tabanı http://isamveri.org/salname/Kastamonu_Vilâyet_Sâlnâmeleri, Kastamonu Vilâyet Matbaası, 1286 (1869), Defa 1; 1287 (1870), Defa 2; 1288 (1871), Defa 3; 1289 (1872), Defa 4; 1290 (1873), Defa 5; 1291 (1874), Defa 6; 1292 (1875), Defa 7; 1293(1876), Defa 8; 1294 (1877), Defa 9; 1295 (1878), Defa 10; 1296 (1879), Defa 11; 1297 (1880), Defa 12; 1298 (1881), Defa 13; 1299 (1882), Defa 14; 1306 (1889), Defa 15; 1310 (1892), Defa 16; 1311 (1893), Defa 17; 1312 (1894), Defa 18; 1314 (1896), Defa 19; 1317 (1899), Defa 20; 1321 (1903), Defa 21.

4 Muvakkit, kelime anlamı olarak tevkîten eden, güneşe bakarak namaz vakitlerini tanzim eden kişidir. Farklı dönemlerde muvakkitler için “saatçi” ve “muvakkit-i salat” tabiri de kullanılmaktaydı. Arapça’da “muvakkit” ve Farsçada “hâne” den “muvakkit-hâne” kelimesi türemiştir. Muvakkithane, Muvakkit odası, muvakkitin zamanı tayin eden âlet ve saatlerle birlikte bazen avlu içinde bazen küçük bir oda olarak camileri çevreleyen avlu duvarının bir kenarına yerleştirilmiş, kendine özgü mimarisi olan uygulamalı astronomi eğitiminin yapıldığı kamu binalarından biridir. Zamanı tayin eden muvakkithaneler, özellikle sanayi devrimi ve II. Abdülhamit döneminde saat kulelerinin yapılması ile eski önemin kaybetmiş, 20 Eylül 1952 tarihinde ise resmen kapatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bahtiyar Eroğlu-Erdal Zeki Tomar, “Tarihi Değerlerimizden Konya Sultan Selim Muvakkithanesi Rekonstrüksiyonu”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı, Cilt: 6 Sayı: 25, s. 215-232.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ünal Taşkın, “Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal Of International Social Research*, Volume 1/3, Spring 2008, s. 343-366.

1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, teşkilâtın idarî işlerini ve görevlerini kanunî bir hükme bağlamıştır.⁶

1869-1903 Yılları Arasında Genel Hatlarıyla Tosya Kazası

Tarihi çok eski devirlere dayanan Tosya kazası⁷ Mermerdirek, Harsandönü, Kuzyaka ve Akçakavak karyelerinin (köy), Dilkişah karyesine (köy) nakil ve ilâvesiyle teşekkül etmiştir.⁸ 1869-1870 tarihleri arasında bugünkü İskilip⁹ ve 1869-1894 yılları arasında ise Kargı¹⁰ ilçeleri Tosya'ya bağlı birer nahiye konumundadır. 1869-1903 yılları arasında kazanın yönetimi: kaymakam, naip, müftü, mal müdürü ve tahrirat kâtibinden oluşmaktadır.¹¹

Tosya kazası; Kastamonu'nun güneydoğusunda olup, vilâyet merkezine dönemin şartlarına göre on iki saat mesafede bulunmaktadır.¹² Doğusunda İskilip ve Sivas vilâyetine bağlı Hacıhamza kazası, kuzeyinde Kastamonu'nun Akkaya ve Kuzyaka nahiyeleri ile Taşköprü kazası, batısında Çankırı'nın (Kengri) Koçhisar nahiyesi ve güneyinde İskilip kazasının bir kısmı ile Çankırı'nın (Kengri) Yapraklı (Tuht) nahiyesi yer alır. Ilgaz dağlarının güneydoğu eteklerinde ve iki tepe arasında kurulu bulunan kazanın etrafı, bağ ve bahçelerle çevrilidir.¹³

Tosya kazası 1869 tarihinde 17 mahalle ve 18 köyden oluşmakta iken,¹⁴ 1903 tarihinde kazanın 16 mahalle ve 46 köyden¹⁵ ibaret olduğu görülmektedir. 1869'da İskilip ve Kargı nahiyeleri dâhil olmak üzere 24.975 olan kaza nüfusu,¹⁶ 1903 yılında toplam 26.095'tir.¹⁷ Kentin genel dokusuna baktığımızda kazada 1869 tarihinde 66 cami ve mescit, 1 kütüphane,

6 Ali Akyıldız, "Maârif-i Umumiyye Nezareti", İslâm Ansiklopedisi, Cilt: 27, Ankara 2003, s. 273-274.

7 Tosya kazası 1860 yılına kadar Kengri (Çankırı) sancağına bağlı iken, 1861 yılından itibaren Kastamonu vilâyetine bağlanmıştır. Tosya, 2. sınıf bir kaza merkezidir. Bkz. Salim Kaynar, Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri'nde Tosya Kazası (1869-1903), İstanbul 2011, s. 208. Bilindiği üzere kazaların resmî anlamda mülkî idare birimi haline gelmeleri esasen 1842'de Meclis-i Valâ-yı Ahkâm-ı Adliye kararı ile olmuştur. Bu tarihte sancaklara kaymakam atanırken, kazalara eşraf-ı hanedandan birinin müdür atanması öngörülmüştür. Ancak 1864 tarihli Vilâyet Nizamnâmesi'nden sonra kazaların başına kaymakamlar atanmaya başlamıştır. Bkz. Mehmet Boztepe, "Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkeziyetçilik Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 36, Nisan 2013, s. 1; Mustafa Gençoğlu, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnâmelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(1), s. 41.

8 Bkz. *Kastamonu Vilâyet Salnâmesi*, H. 1314-M. 1896, Def'a 19, Kastamonu Vilâyet Matbaası, s. 417; *Kastamonu Vilâyet Salnâmesi*, H. 1317-M. 1899, Def'a 20, Kastamonu Vilâyet Matbaası, s. 292; *Kastamonu Vilâyet Salnâmesi*, H. 1321-M. 1903, Def'a 21, Kastamonu Vilâyet Matbaası, s. 321. Kastamonu Vilâyet Salnâmesi bundan sonraki dipnotlarda KVS olarak gösterilecektir.

9 Bkz. *KVS*, Def'a 1, s. 87.

10 Bkz. *KVS*, Def'a 17, s. 180.

11 Bkz. *KVS*, Def'a 1, s. 41; *KVS*, Def'a 21, s. 191.

12 *KVS*, Def'a 12, s. 85-87.

13 *KVS*, Def'a 12, s. 100-102. Bugünkü modern coğrafi bilgilere göre Karadeniz Bölgesi'nin Batı Karadeniz Bölümü içerisinde yer alan Tosya şehri, 41° 01' kuzey enlemi ile 34° 03' doğu boylamı arasında yer almakta ve idarî olarak Kastamonu iline bağlı olan aynı adlı ilçenin merkezliğini yapmaktadır. Tosya Ovası'nın kuzey kenarında bulunan Tosya, kaynağını Ilgaz dağlık silsilesinin devamı olan Gâvur dağlarından alarak kuzeyden Devrez Çayına katılan Kurudere'nin vadisi içerisinde yerleşmiştir. Bkz. Ünal İbret, "Tarihi İpek Yolu Üzerindeki Bir Anadolu Şehri: Tosya (Kuruluşu ve Gelişmesi)", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 8, Temmuz 2003, s. 54-55.

14 *KVS*, Def'a 1, s. 119.

15 *KVS*, Def'a 21, s. 322.

16 *KVS*, Def'a 1, s. 107.

17 *KVS*, Def'a 21, s. 379.

6 hangâh ve zaviye, 45 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 kilise, 1 Gayrimüslim Sıbyan Mektebi, 2 han, 5 hamam, 2616 hane ve 405 dükkân bulunurken;¹⁸ 1903 tarihinde ise 79 cami ve mescit, 1 kütüphane, 2 medrese, 8 hangâh, 1 hükümet dairesi, 1 askerî dairesi, 1 telgrafhane, 783 dükkân, 1 kilise, 22 han, 5 hamam, 45 değirmen, 4 fabrika, 1 bedesten, 21 debbağhane, 28 çeşme¹⁹ ve 4.591 hanenin²⁰ bulunduğu görülmektedir. Bu bilgiler bize 1869-1903 tarihleri arasında kazanın gerek demografik gerekse resmî ve gayr-i resmî müessese ve kurumlar bakımından önemli ölçüde geliştiğini ve büyüdüğünü göstermektedir.

Kazanın 805.000 dönümlük ormanlık alanlarında kara ve sarıçam ile meşe ağaçları bulunur. Toprak mahsulleri arasında: hınta, şa'ir, siyez, fiy, burçak, kernik, afyon, yonca, üzüm, patates, çeltik, penbe, duhân, ketre, sebze ve meyve; sanayi mamulleri arasında: tiftik ve yünden kuşak, çorap, kırmızı ve siyah sahtiyan, kilim, yerli kirpasi ve kıldan çuval; ticaret malları arasında ise pirinç, tiftik, çorap, kuşak, yağ ve kuru üzüm yer alır.²¹

1869-1903 Yılları Arasında Tosya'da Eğitim

Tosya kazasında 1869-1903 yılları arasında eğitimin genel durumuna bakarken, maarif meclisleri ile yaygın eğitim kurumları olan sıbyan mektepleri, ibtidaî mektepler ve rüştiyeler açısından konu ele alınacaktır.

Kaza Maarif Meclisleri

1879 tarihinde Maarif Nezareti merkez teşkilâtında yapılan önemli değişikliklerden sonra vilâyet maarif idarelerinin teşkili konusu ele alınmış ve kısa zamanda bu hususun uygulanmasına geçilmiştir. 1879'da Said Paşa'nın II. Abdülhamid'e sunduğu tafsilatlı layiha sonrası oluşturulan program ile her vilâyet merkezinde bir Maarif Müfettişi ve bir Maarif Meclisinin bulunması kabul edilmiştir. Ayrıca bu dönemde sancak, liva ve kaza merkezlerinde de birer Meclis-i Maarif ve Meclis-i Mekâtib kurulması yoluna gidilerek 1869 tarihli Maarif Nizamnâmesi'nin bu konudaki eksikliği giderilmiştir.²²

Bu çerçevede 1876 tarihinden itibaren Tosya kazası idarî teşkilâtında eğitim işlerini yürütmek ve denetimini yapmak üzere bir Maarif Meclisi'nin teşkil edildiği görülmektedir. Kaza Maarif Meclisi 1876-1889 tarihleri arasında 1 reis ve 4 azadan oluşmakta iken,²³ 1889'da aza sayısının 4'ten 5'e çıktığı,²⁴ 1892'de ise aza sayısının yeniden 5'ten 4'e indiği,²⁵ 1893-1896

18 *KVS*, Def'a 1, s. 102.

19 *KVS*, Def'a 21, s. 322.

20 *KVS*, Def'a 20, s. 176.

21 Ayrıntılı bilgi için bkz. *KVS*, Def'a 12, s. 100-102; *KVS*, Def'a 13, s. 103-105; *KVS*, Def'a 14, s. 112-114; *KVS*, Def'a 15, s. 329-331; *KVS*, Def'a 16, s. 391-393; *KVS*, Def'a 17, s. 170-172; *KVS*, Def'a 18, s. 203-204; *KVS*, Def'a 19, s. 417-420; *KVS*, Def'a 20, s. 292-294; *KVS*, Def'a 21, s. 321-323.

22 Teyfur Erdoğan, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilâtı", s. 222-225, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5511.pdf>. 13.04.2016.

23 Bkz. *KVS*, Def'a 8, s. 86; *KVS*, Def'a 9, s. 103; *KVS*, Def'a 10, s. 61; *KVS*, Def'a 11, s. 59; *KVS*, Def'a 12, s. 100; *KVS*, Def'a 13, s. 100; *KVS*, Def'a 14, s. 109.

24 *KVS*, Def'a 15, s. 325.

25 *KVS*, Def'a 16, s. 390.

yıllarında ise Maarif Meclisi'nin 1 reis ve 3 azadan oluştuğu,²⁶ 1896-1903 yılları arasında ise meclis azaları arasına bir de kâtibin ilâve edildiği görülmektedir.²⁷

1876-1889 tarihleri arasında maarif meclisi reisliği görevinde kazamüftüsü bulunurken,²⁸ 1889-1903 yılları arasında ise kaza naipleri bu görevi sürdürmüşler; kaza müftüleri de aza olarak mecliste yer almaya devam etmişlerdir.²⁹ Çoğu kez Tosya Rüştîye Mektebi ve İptidâî Mektepleri'nde görevli muallimlerinde, Kaza Maarif Meclisi'nde aza olarak yer aldıkları görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda 1876-1903 yılları arasında Kaza Maarif Meclisi'nde yer alan kişiler gösterilmiştir.

Tablo 1 1876-1903 Yılları Arasında Tosya Kazası Maarif Meclisi

Yıllar	Maarif Meclisi Üyeleri	Görevi	Üye Sayısı
1876	Müftü Halil Hilmi Efendi Hafız Ahmet Efendi Hasan Efendi Ahmet Efendi Ali Efendi	Reis Aza Aza Aza Aza	5
1877	Müftü Halil Hilmi Efendi Hafız Efendi Hasan Efendi Ahmet Efendi Hacı Ali Efendi	Reis Aza Aza Aza Aza	5
1878	Müftü Halil Hilmi Efendi Hafız Ahmet Efendi Hasan Efendi Ahmet Efendi Hacı Ali Efendi	Reis Aza Aza Aza Aza	5
1879	Müftü Halil Hilmi Efendi Hafız Ahmet Efendi Müderris Hasan Efendi Ahmet Efendi Hacı Ali Efendi	Reis Aza Aza Aza Aza	5
1880	Müftü Halil Hilmi Efendi Hafız Ahmet Efendi Müderris Hasan Efendi Ahmet Efendi Hacı Ali Efendi	Reis Aza Aza Aza Aza	5

26 *KVS*, Def'a 17, s. 168; *KVS*, Def'a 18, s. 200.

27 *KVS*, Def'a 19, s. 153; *KVS*, Def'a 20, s. 174; *KVS*, Def'a 21, s. 192.

28 Bkz. *KVS*, Def'a 8, s. 86; *KVS*, Def'a 9, s. 103; *KVS*, Def'a 10, s. 61; *KVS*, Def'a 11, s. 59; *KVS*, Def'a 12, s. 100; *KVS*, Def'a 13, s. 100; *KVS*, Def'a 14, s. 109.

29 *KVS*, Def'a 15, s. 109; *KVS*, Def'a 16, s. 390; *KVS*, Def'a 17, s. 168; *KVS*, Def'a 18, s. 200; *KVS*, Def'a 19, s. 153; *KVS*, Def'a 20, s. 174; *KVS*, Def'a 21, s. 192.

1881	Müftü Efendi Hafız Ahmet Efendi Müderris Hasan Efendi Ahmet Efendi Hacı Ali Efendi	Reis Aza Aza Aza Aza	5
1882	Müftü Efendi Hafız Ahmet Efendi Müderris Hasan Efendi Ahmet Efendi Hacı Ali Efendi	Reis Aza Aza Aza Aza	5
1889	Naib Halid Efendi Müftü Hami Efendi Mustafa Bey Müderris Hasan Efendi Hacı Ali Efendi Hasan Beyzâde Mehmet Bey	Reis Aza Aza Aza Aza Aza	6
1892	Naib Abdülhak Efendi Mekteb-i Rüştiye Muallimi Hasan Efendi Müderris Hasan Efendi Müderris Hasan Efendi Müftü Halil Hilmi Efendi	Reis Aza Aza Aza Aza	5
1893	Naib Abdülhalim Efendi Müftü Halil Hilmi Efendi Mekteb-i Rüştiye Muallimi Hasan Efendi Müderris Hasan Efendi	Reis Aza Aza Aza	4
1894	Naib Cafer Efendi Müftü Halil Hilmi Efendi Müderris Hasan Efendi Mekteb-i Rüştiye Muallimi Hasan Efendi	Reis Aza Aza Aza	4
1896	Naib Şeyh Mehmet Efendi Müftü Halil Hilmi Efendi Mekteb-i Rüştiye Muallimi Hasan Efendi Müderris Hasan Efendi Hacı Faik Efendi	Reis Aza Aza Aza Kâtip	4
1899	Naib Ahmet Efendi Müftü Halil Hilmi Efendi Müderris Hasan Efendi Mekteb-i Rüştiye Muallimi Hasan Efendi Mehmet Şakir Efendi	Reis Aza Aza Aza Kâtip	5
1903	Naib Abdurrahman Bezmi Efendi Müftü Halil Hilmi Efendi Müderris Hasan Efendi Mekteb-i Rüştiye Muallimi Hasan Efendi Mehmet Şakir Efendi	Reis Aza Aza Aza Kâtip	5

Bu tablo 1876-1903 yıllarına ait Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri'ndeki bilgilerden uyarlanmıştır.

Kaza Sıbyan Mektepleri

Osmanlılarda ilköğretim seviyesindeki okullara genel olarak “sıbyan mektebi” veya “mahalle mektebi” denilmektedir. Sıbyan Mektepleri’ne ise “mekteb” veya “küttab” denilmiştir. Selçuklulardan ve diğer İslâm ülkelerinden devralınan bu okullara ayrıca, “darüttalim” ,

“mektephane”, “muallimhane” veya “darülilm” adı da verilmekteydi.³⁰

Bu mektepler başta hükümdarlar olmak üzere devlet ileri gelenleri ve hayır sahibi vatandaşlar tarafından yaptırılmış; her türlü ihtiyaç ve giderleri bu mektepler için kurulmuş olan vakıflarca, köylerde ve mahallelerde ise sıbyan mekteplerinin masrafları velilerce karşılanmıştır.³¹ Sıbyan mektepleri genel olarak cami ve mescitlere bitişik olur ya da onlara yakın yerlere kurulurdu.³² Bir sıbyan mektebi genel olarak, ders işlenen geniş bir oda, muallim ve kalfa odası, geniş bir avlu ve ihtiyacı karşılayacak kadar tuvaletlerden ibaret bulunurdu.³³

Bu mekteplerde çocuklara Kur’an-ı Kerîm, namaz kılma usulleri, namazda okunacak sureler ile dualar ve biraz da yazı yazma öğretilirdi.³⁴ Fatih döneminde sıbyan mekteplerinde görev yapacak olan muallimlerin medreselerde bir kısım dersleri okumaları şart koşulmuşken; daha sonra bu durum terk edilerek medresede biraz okumuş ya da kendi kendine okuma yazma öğrenmiş ağırbaşlı kişilerin bu mekteplerde görev almaları adet haline gelmiştir. Bunlar da genellikle mektebe bitişik olan caminin imamı idiler. Bazen bu okullarda hâfız ve bilgili kadınlar da hocalık yapardı. “Hoca”, “Hoca Hanım”, “Molla” ve “Muallime” denen bu kadınlar esas olarak cami köşelerinde veya evlerinde öğretim yapar ve derslere devam edenlerden bir ücret alırlardı.³⁵

Sıbyan mekteplerinin belli bir yönetmeliği ve devletçe hazırlanmış bir programı olmadığı gibi bu mekteplerde sıra, harita ve yazı tahtası gibi temel eğitim araç ve gereçleri de bulunmazdı. II. Mahmut dönemine kadar bu mekteplerin bina, program ve muallim kadrolarında herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bununla birlikte 1824 yılında yayınlanan fermanla, çocukların ergenlik çağına gelmeden mektebe gönderilmeleri ve mektebe gitmeden bir usta yanına çırak olarak verilmelerinin yasaklandığı görülmektedir. 1838 yılında Meclis-i Umur-ı Nâfia tarafından hazırlanan raporda: sıbyan mekteplerinde görevli hocaların bilgi seviyelerinin ölçülmesi ve yetersiz olanların görevlerinden uzaklaştırılması, öğrencilerin sınıflara ayrılması, derslere devam zorunluluğunun getirilmesi ve fakir öğrenciler için iki yatılı okul açılması belirtilmiştir.³⁶

8 Nisan 1847 tarihinde “*Etfâlin Tâlim ve Tedrîsi ve Terbiyelerinin Ne Vecihle İcrâ Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dâir Sıbyân Mekâtibi Hâceleri Efendilere İ'ta Olunacak Tâlimat*” adlı 23 maddelik bir talimatnâme yayınlanarak, sıbyan mekteplerinde görev yapan hocaların ne şekilde hareket etmeleri gerektiği açıklanmıştır.³⁷ 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesi

30 M. Şakir Ülkütaşır, “Sıbyan Mektepleri”, *Türk Kültürü*, Sayı: 33, Temmuz 1965, s. 594.

31 Yahya Akyüz, “Cumhuriyet’e Ginceye Kadar İlköğretimin Tarihçesine Kısa Bir Bakış”, *Türkiye’de İlköğretimin (Dünü, Bugünü, Yarını)*, MEB, İstanbul, 2003, s. 5

32 Ülkütaşır, agm., s. 596.

33 Reşat Ekrem Koçu, “Sıbyan Mektepleri”, *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 2, 1966, s. 27.

34 Osman Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: I, İstanbul, 1977, s. 86.

35 Yahya Akyüz, “Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri”, *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı: 15, Ankara 2004, s. 3-4.

36 Ertan Gökmen, “Aydın Vilayeti’nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi”, s. 152, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1335/15457.pdf>, 18.04.2016.

37 Bu talimatnâmede, sıbyan mekteplerindeki mecburî eğitim süresinin en az dört, en fazla yedi yıl olduğu, Türkçe, güzel yazı (sülüs ve nesih), lügât ve ahlâk dersinin müfredata girdiği, metal divit ve taş tahta gibi araçların ders araç-gereci olarak kullanımının benimsendiği, kız ve erkeklerin sınıfta ayrı ayrı oturtulması (sınıf sistemi yok) gerektiği ifade edilmiştir. Yine hocaları denetlemek ve onlara rehberlik etmek için “*Muîn-i Mekâtib*” adıyla

ile yapılan asıl düzenlemelerde ise sıbyan mektepleri ile ilgili şu hükümlere yer verilmiştir: her mahalle veya köyde bir, bu mümkün olmazsa iki mahalle veyahut iki köyde en az bir sıbyan mektebi açılacak; ahalişi karışık olan yerlerde Müslim ve gayr-i Müslimlere ait ayrı ayrı mektepler olacak; sıbyan mektepleri'nin her türlü masrafı mahalle ve köylü tarafından karşılanacak; hocalar, Muallimler Nizamnâmesine göre seçilecek; okullarda tahsil süresi dört yıl olacak; Müslümanlara ait sıbyan mekteplerinde usûl-i cedîde üzere Elifba, Kur'an-ı Kerim, Tecvid, Ahlâka Müteallik Resâil, İlmihal, Yazı Talimi, Muhtasar Fen-i Hesap, Muhtasar Tarihi Osmanî, Muhtasar Coğrafya ve Malumât-ı Nâfia adlı dersler okutulacak; okutulacak olan bu derslerde değişiklik ancak Meclis-i Kebir-i Maârif'in görüşü alınarak yapılabilecek; devam zorunluluğu kızlar için 6-10, erkekler için 7-11 yaş arasında olacak ve üç kez uyarı yapıldığı halde özürsüz olarak çocuğunu okula göndermeyen velilerden gücüne göre beş kuruştan yüz kuruşa kadar para cezası alınacak; bitirip diplomasını alan öğrenci imtihansız rüştiye mektebine kabul olunacak; kız sıbyan mekteplerinin hoca ve dikiş ustaları kadın olacak, ancak hoca bulunmadığı takdirde yaşlı ve ahlâklı erkekler hoca olarak tayin edilebilecekti.³⁸

1876 yılında ilköğretimin geliştirilmesi ve malî sorunlarının çözümüne yönelik 34 maddelik bir talimatnâme yayınlanmış ve mekteplerin sorunlarının çözümüne ilişkin mahalle halkından seçilen "*Tedris Meclisi*" ve "*Tedris Meclisi Şubeleri*" oluşturulması kabul edilmiştir.³⁹

Salnâmelerden anlaşıldığına göre Tosya kazasında 1869'da 45 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴⁰ 1870'te 45 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴¹ 1871'de 45 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴² 1872'de 45 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴³ 1873'te 45 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴⁴ 1874'te 78 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴⁵ 1875'te 78 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴⁶ 1876'da 80 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴⁷ 1877 tarihinde 80 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴⁸ 1880 tarihinde 80 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁴⁹ 1881'de 80 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi;⁵⁰

müfettişlerin görevlendirileceği ve mekteplerin ekonomik sorunlarını çözmek için devletin gerekeni yapacağı belirtilmiştir. Ayrıca mektep hocalarına 100'er kuruş aylık bağlanmış ve öğrencilere de haftalık verilmiştir. Bkz. Yahya Akyüz, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5, 1994, s. 12-20.

38 Gökmen, agm, s. 153.

39 Bu meclisler, mekteplere ait avarız akçelerinden, vakıflardan, öğrenci velilerinden alınacak ücretler ve cezalardan sorumlu olacaklardı. Mekteplere hoca tayini ve hocaların uygunsuz davranışları sebebiyle azli yine bu meclislerin yetkisinde idi. Bkz. Ergin *age*, Cilt: 3-4, s. 896- 897.

40 *KVS*, Def'a 1, s. 102.

41 *KVS*, Def'a 2, s. 108.

42 *KVS*, Def'a 3, s. 124.

43 *KVS*, Def'a 4, s. 140.

44 *KVS*, Def'a 5, s. 160.

45 *KVS*, Def'a 6, s. 159.

46 *KVS*, Def'a 7, s. 172.

47 *KVS*, Def'a 8, s. 150.

48 *KVS*, Def'a 9, s. 170.

49 *KVS*, Def'a 12, s. 101.

50 *KVS*, Def'a 13, s. 104.

1882’de 80 İslâm Sıbyan Mektebi, 1 Gayr-i Müslim Sıbyan Mektebi⁵¹ bulunmaktadır.

Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri’nde Tosya kazasında faaliyet gösteren sıbyan mekteplerinin mahalle ve köylere göre dağılımını gösteren herhangi bir bilgiye rastlanılamamıştır. Sıbyan mekteplerinin camilere bitişik ve neredeyse her mahallede birer adet kurulmuş olduğu bilgisinden hareket edilecek olursa, 1869-1874 tarihleri arasında 45 olan sıbyan mektebi sayısının 1875’te 78’e ve 1876-1889 tarihleri arasında ise 80’e çıktığı görülmektedir. Diğer yandan Tosya kazası 1869’da 18 Mahalle ve 17 köyden ibaret iken,⁵² aynı tarihte 66 caminin varlığı göze çarpmaktadır.⁵³ 1874’ten itibaren ise mahalle sayısı 20’ye, köy sayısı ise 31’e yükselmiştir.⁵⁴ 1874’ten itibaren kaza genelinde cami ve mescit sayısı ise 103’tür.⁵⁵ Bütün bu bilgilerden hareketle Tosya kazası merkez ve köylerinde yeterli miktarda sıbyan mektebinin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bu mekteplerde görevli hocaların kimler olduğu ve öğrenci sayıları bilgisine Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri’nden ulaşmak mümkün değildir. Umumiyetle sıbyan mekteplerinde mahalle ve köylerdeki cami imamları ile okuryazarlığı olan kimi kişilerin hocalık görevini yürüttükleri söylenebilir.

Tosya kazasında ilk ibtidaî mektep 1889 tarihli 15 Numaralı Kastamonu Vilâyet Salnâmesi’nde gösterildiğinden, 1889 tarihine kadar kazadaki sıbyan mekteplerinin faaliyetlerini sürdürdükleri anlaşılmaktadır. Bir bölgede sıbyan mektebi sayısı, o bölgenin nüfusu, cami-mescit, mahalle ve köy sayısı ile yakından ilgili olduğundan bahse konu tarihler aralığında Tosya kazasının nüfus durumu ile cami-mescit ve mahalle sayılarına bakmak gerekir. Aşağıdaki tabloda 1869-1889 tarihleri arasında Tosya kazasında mevcut sıbyan mektepleri ile kazanın nüfus durumu, cami-mescit ve mahalle sayıları gösterilmiştir.

Tablo 2 1869-1889 Tarihleri Arasında Tosya Kazasında Sıbyan Mektepleri, Cami-Mescit ve Köy Sayıları ile Kazanın Nüfus Durumu

Yıllar	Sıbyan Mekteplerinin Sayısı		Nüfus Durumu		İbadethane		Mahalle ve Köy Sayısı	
	İslâm	Gayr-i Müslim	İslâm	Gayr-i Müslim	Cami	Kilise	Mahalle	Köy
1869	45	1	7.889	123	66	1	18	17
1870	45	1	7.889	123	66	1	-	-
1871	45	1	12.931	123	66	1	-	-
1872	45	1	12.931	123	66	1	-	-
1873	45	1	12.931	123	66	1	-	-
1874	78	1	13.111	125	103	1	20	31
1875	78	1	13.111	125	103	1	20	31
1876	80	1	13.111	141	103	1	20	31
1877	80	1	13.111	134	103	1	20	31

51 KVS, Def’a 14, s. 114.

52 KVS, Def’a 1, s. 119.

53 KVS, Def’a 1, s. 102.

54 KVS, Defa 6, s. 163.

55 Mevcut cami ve mescit sayısına köyler ve 1869-1894 yılları arasında Tosya kazasına bağlı Kargı nahiyesindeki cami ve mescitlerin dâhil olduğu unutulmamalıdır. Bkz. KVS, Defa 6, s. 159; KVS, Defa 7, s. 172; KVS, Defa 8, s. 150; KVS, Defa 9, s. 170; KVS, Defa 12, s. 101; KVS, Defa 13, s. 104; KVS, Defa 14, s. 114.

1880	80	1	13.606	168	103	1	20	31
1881	80	1	14.100	170	103	1	20	31
1882	80	1	14.100	170	103	1	20	31

Bu tablo 1869, 1870, 1871, 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1880, 1881 ve 1882 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri'nde verilen bilgilerden uyarlanmıştır.

Kaza İbtidâî Mektepleri

Sıbyan mekteplerinde geleneksel yöntemlerle eğitim-öğretim yapıldığından bu mekteplerden istenilen seviyede verim alınamamıştır. Eğitim ve öğretimde görülen aksaklıkları gidermek için 1838'de Umûr-ı Nâfia Komisyonu'nca bir rapor hazırlanmış ve 1847'de bir talimatnâme yayınlanmış ise de bu mekteplerin bina, öğretmen ve programlarında gerekli değişiklikler yapılamamıştır. Sıbyan mekteplerindeki ıslâh çalışmalarının başarısızlığı karşısında, muhafazakâr çevrenin dikkatini çekmeden mevcut sıbyan mekteplerinin yeni usulde (usûl-i cedide) eğitim-öğretim yapan mektepler haline dönüştürülmesine çalışılmıştır.⁵⁶

İbtidâî mektepler için genelde “*Usûl-i Cedîde Mektebi*”, “*Mekâtib-i İptidâiye*” ve “*İptidâî Mektep*” tâbiri kullanılmıştır.⁵⁷ Bu mekteplerde sıra, muallim masası, kara tahta, harita ve yer küresi gibi ders araç gereçleri kullanılmaya başlanmış,⁵⁸ özellikle muallimlerin geleneksel öğretim yöntemlerini bırakıp yeni ve etkili öğretim yöntemlerini uygulamasını öngören yeni usûlde (usûl-i cedid) eğitim yöntemini tatbik etmeleri sağlanmıştır.⁵⁹

Sıbyan mekteplerinden tamamen farklı, yeni usûlde eğitim-öğretim yapan iptidâî mekteplerin kendine özgü öğretmenleri olacak, mahalle imamı ve karısı bu okullarda öğretmenlik yapamayacaktı. İlkokullar medreseden ayrılacaktı. Öğretmen sadece hediye değil maaş alacaktı. Okuma-yazma öğreniminde “*heceleme*” usûlü terk edilecek, “*usul-i savtiye*” ve “*meddiye*” denilen yeni usul okuma yöntemi uygulanacaktı. Kitaplar öğrencilerin yaşına uygun olacak, kızlar içinde ayrı ibtidâî mektepler açılacaktı.⁶⁰

Yeni usulde eğitim yapan bu mekteplerin ilk örneği 1873'te Cevdet Paşa'nın maarif nazırlığı sırasında İstanbul'da Nur-ı Osmaniye Cami içindeki kârgir binada açılmıştır.⁶¹ İptidâî mekteplerden elde edilen fayda üzerine İstanbul'daki pek çok sıbyan mektebi, iptidâî mektebe dönüştürülmüştür. 1876'da İstanbul'da ibtidâî mekteplerin sayısı 6, 1882 yılında yeni usulde öğretim yapan bazı sıbyan mekteplerinin, iptidâî mekteplere dönüştürülmesi ile 1885'te bu sayı İstanbul'da 41'e yükselmiştir.⁶²

Daha sonra taşrada da yeni ibtidâî mektepler açılmış ya da mevcut sıbyan mektepleri, ibtidâî mekteplere dönüştürülmüştür. 1892 tarihine gelindiğinde ibtidâî mekteplerle

56 Bayram Kodaman, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991, s. 66-67.

57 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2008, s. 128.

58 Akyüz, *agm*, s. 9.

59 Akyüz, *age*, s. 217-218.

60 Mustafa Ergün, “Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme”, *Yeni Türkiye*, Sayı: 32, Mart-Nisan 2000, s. 745-46.

61 Gökmen, *agm*, s. 155.

62 Kodaman, *agm*, s. 72-73.

ilgili olarak “*Dersâdet Mekâtib-i İbtidâiyesi İçün Ta’lîmât-ı Mahsûsa*” adlı bir talimatnâme yayınlanmıştır. Bu talimatnâme ile iptidâî mekteplerin dört yıl olduğu, mekteplerin idarî ve öğretim işlerinden muallimlerin sorumlu olduğu, bu mekteplere muallim tayin edileceklerin ellerinde Darü’l-Muallimîn-i İptidâiye diplomalarının olması veya yapılacak imtihanda yeterliliklerini ispatlamış olmaları gerektiği, mekteplerde görevli muâvin, kalfa (muallim yardımcısı), bevvâb (kapıcı) ve ferrâşın (temizlikçi) her türlü işlerinden muallimlerin sorumlu olduğu, tatil günleri dışında muallimlerin her gün okulda bulunmaları gerektiği belirtilmiştir. Aynı yıl taşra köy iptidâî mektepleri için dört yıllık bir program hazırlanmıştır.

Aşağıdaki tabloda köy iptidâî mekteplerinin haftalık ders programı gösterilmiştir.⁶³

Tablo 3 Köy İptidâî Mektepleri’nin Haftalık Ders Programı

I. Sene	D e r s Saati	II. Sene	D e r s Saati	III. Sene	D e r s Saati	IV. Sene	D e r s Saati
Elifbâ-yı Osmânî	12	K u r ’ â n - 1 Kerîm	6	Kur’ân maa Tecvîd	5	Kur’ân maa Tecvîd	5
Eczâ-yı Şerîfe	12	İlmihal	3	İlmihal	3	İlmihal	3
Hesab-1 Zihnî	6	Hesab-1 Zihnî	2	Hesab	3	Hesap	3
		Kıraat	3	Kıraat	3	Kıraat	3
		Hat	2	Hat ve İmlâ	2	Hat ve İmlâ	2

Tosya kazasında ibtidâî mekteplere dair ilk bilgilere 1889 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmesi’nde tesadüf edilmektedir. 1889 tarihinde Tosya kazasının İbni Selim, Çatma, Peykârbaşı (Pınarbaşı), Hoca İmad ve Şehreküstü mahallelerinde birer ibtidâî mektebin varlığı anlaşılmaktadır.⁶⁴ 1892’de mevcut ibtidâî mekteplere İlyasbey mahallesinde açılan yeni bir ibtidâî mektep ilave edilmişse de, aynı tarihte Çatma, Pınarbaşı, Hoca İmad mahallelerindeki ibtidâî mekteplere dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir.⁶⁵ 1893⁶⁶ ve 1894⁶⁷ tarihli salnâmelerde ise İbni Selim, Şehreküstü ve İlyasbey İbtidâî Mektepleri’nden bahsedilmektedir. 1896 tarihine geldiğimizde İbni Selim, Şehreküstü, İlyasbey İbtidâî Mektepleri’ne ek olarak yeniden Hoca İmad ve Peykârbaşı (Pınarbaşı) İbtidâî Mektepleri’ne yer verilmiştir.⁶⁸ 1899 tarihindeki önemli gelişme ise mevcut erkek ibtidâî mekteplere ilâve olarak bir adet inas (kız) ibtidâî mektebinin açılmış olmasıdır.⁶⁹ 1903 tarihinde Hoca İmad, İbn-i Selim, Kargı ve Hoca Fakih mahallelerinde açılan inas ibtidâî mektepleriyle bu sayı beşe çıkmıştır.⁷⁰

1889-1903 yılları arasında Tosya kazasında bulunan ibtidâî mekteplerde görevli muallimler ve öğrenci sayılarına dair bilgiler ilgili salnâmelerden öğrenilebilmektedir.

63 Gökmen, agm, s. 156.

64 KVS, Def’a 15, s. 326-327.

65 KVS, Def’a 16, s. 390.

66 KVS, Def’a 17, s. 169-170.

67 KVS, Def’a 18, s. 201.

68 KVS, Def’a 19, s. 156.

69 KVS, Def’a 20, s. 176.

70 KVS, Def’a 21, s. 193.

Aşağıdaki tabloda Tosya kazasında bulunan ibtidâî mektepler ve bu mekteplerde eğitim-öğretim gören öğrenci miktarları ile görev yapan muallimler gösterilmiştir.

Tablo 4 1889-1903 Yılları Arasında Tosya Kazasında Bulunan İbtidâî Mektepler

Mektebin Adı	Muallimler	Yıllara Göre Öğrenci Adedi							
		1889	1892	1893	1894	1896	1899	1903	
İbn-i Selim Mahallesi	Hafız Mehmet Efendi Mustafa Efendi	47	-	47	47	160	160	160	
Çatma Mahallesi	Hafız Mehmet Efendi	47	-	-	-	-	-	-	
Pınarbaşı Mahallesi	İsmail Efendi Hasan Efendi	64	-	-	-	67	67	67	
Hoca İmad Mahallesi	Kâmil Efendi	62	-	-	-	70	70	70	
Şehreküstü Mahallesi	Hasan Efendi	25	-	25	25	80	80	80	
İlyasbey Mahallesi	Hafız Mehmet Efendi	-	-	30	30	120	120	120	
İnas İbtidâî Mektebi	Şerife Hanım	-	-	-	-	-	60	60	
Hoca İmad Mahallesi İnas Mektebi	Hafize Hanım							-	
İbn-i Selim Mahallesi İnas Mektebi	Fatma Hanım							-	
Hoca Fakih Mahallesi İnas Mektebi	Fatma Hanım							-	
Toplam		245	-	102	102	497	557	557	

Bu tablo 1889, 1892, 1893, 1894, 1896, 1899 ve 1903 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri'nde verilen bilgilerden uyarlanmıştır.

Tablo incelendiğinde öğrenci mevcudunun daha fazla olduğu İbn-i Selim İbtidâî Mektebi'nde 2 adet muallim görevli iken, diğer ibtidâî mekteplerde umumiyetle birer muallimin görev yaptığı görülmektedir. Öğrenci sayıları göz önüne alındığında İbn-i Selim, Peykârbaşı (Pınarbaşı), Hoca İmad, Şehreküstü ve İlyasbey mahallesi İbtidâî Mektepleri'nde muallim sayısının yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. İnas ibtidâî mekteplerinde kadın muallimlere görev verilmiştir. Öğrenci dağılımlarına bakıldığında İbn-i Selim, Şehreküstü ve İlyasbey mahallesi İbtidâî Mektepleri'nde yıllara göre öğrenci sayılarında gözle görülür bir artışa şahit olunmaktadır. 1899'da açıldığını kabul ettiğimiz ilk inas ibtidâî mektebinin 60 öğrenci ile eğitim-öğretimine başlaması dikkat çekicidir. Ayrıca 1903'te kız ibtidâî mekteplerinin sayısının 4'e çıkması kayda değerdir.

Kaza Rüştîye Mektepleri

Rüştîye mekteplerinin temellerinin II. Mahmut döneminde eğitim alanında yapılan çalışmalarla atıldığını söylemek yanlış olmaz.⁷¹ 1838 tarihinde sıbyan mekteplerinin ıslâhı

71 Cemil Öztürk, "Rüşdiye", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, İstanbul 1997, s. 300.

konusundaki çabalar ve bu okulların üstünde sınıf-ı sâni okullarının açılmasına karar verilmesi ve daha sonra bu okulların padişah tarafından “rüştîye” olarak değiştirilmesi, Rüştîye mekteplerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bundan sonra rüştîye mekteplerinin idare işleri ile ilgilenecek “*Mekatib-i Rüştîye Nezareti*” kurulmuş ve bir de nazır tayin edilmiştir.⁷²

Bu mektepler, sıbyan mekteplerinin tamamlayıcısı olarak açılmış⁷³ ve bu okullardan mezun olan kişilerin çeşitli devlet kademelerinde memurluk yapmalarının sağlanması amaçlanmıştır. Fakat bu okullardan istenilen verim alınmadığından rüştîye mektepleri, son dönemlerde genel orta öğretimin en alt düzeyindeki okulları teşkil eder hale gelmişlerdir.⁷⁴ 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile eğitimin her dalında olduğu gibi rüştîye mektepleri için de bazı esaslar ortaya koyulmuştur. Nizamnâmede 500 evi geçen kasabalarda bir rüştîye mektebinin kurulması, Müslümanlar ve gayrimüslimler için ayrı ayrı okulların açılması vurgulandıktan başka, rüştîye mekteplerinin birinci ve ikinci öğretmenlerinin olması, bu okullarının her türlü giderinin Vilayet Maarif Sandıkları’ndan karşılanması, öğretim süresinin yine 4 sınıf üzerinden plânlanması, gayrimüslimlerinde düşünülerek her yılın temmuz ve ağustos aylarının sınav ve tatil ayları olarak kabul edilmesi belirtilmiştir.⁷⁵

Bütün bu çabalardan sonra 1848-1869 arasında 138 rüştîye mektebi kurulmasına karşılık, 1869-1876 arasında bu sayı 287’ye ulaşmıştır.⁷⁶ Bununla birlikte rüştîye mekteplerinin yaygınlaştırılması ve sayılarının artırılması çalışmaları, bu okulların bina ve nitelik olarak zayıf kalmasına neden olmuş; özellikle taşralarda boş evler ve bazı konaklar bu amaçla kullanılmıştır.⁷⁷ Açıldıkları yıllarda yükseköğretime öğrenci hazırlayan birer orta öğretim kurumu şeklinde kabul edilen rüştîye mektepleri zamanla ilköğretim kademesine doğru kaymıştır. 1880’li yıllarda ilki 1874’te açılan mülki idadilerin birinci kademesi olarak rüştîyeler kurulmuştur.⁷⁸ 1882-1890 yılları arasında rüştîye mektepleri yaygın olarak taşrada da açılmaya başlanmıştır. Böylece kaza ve büyük bucak merkezlerine kadar yayılan rüştîye ve idadiler yükseköğretime öğrenci, mahalli ve resmi hizmetler için de görevliler yetiştiren kaynaklar olmuştur.⁷⁹

Tosya kazasında ilk rüştîye mektebine 1872 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmesi’nde yer verilmiş; bununla birlikte “*mekteb-i mezkûr inşa olunmuş ise de elyevm muallimleri gelmemiş idüğü*”⁸⁰ kaydı düşülmüştür. Anlaşıldığına göre 1872 tarihinde Tosya kazasında rüştîye mektebinin yapımı tamamlandığı halde okul eğitim-öğretime başlayamamıştır. 1873 tarihinde ise Hafız Ahmet Efendi’nin muallim-i evvel olarak mektebe atandığı belirtilmektedir.

72 Kodaman, *age*, s. 91-92.

73 Akyüz, *age*, s. 164; Ergin, *age*, s. 284.

74 Akyüz, *age*, s. 164; Kodaman, *age*, s. 91.

75 Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye’de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir 1998, s. 166; Murat Gökhan Dalyan-Ali Ünişen, “XIX. Yüzyılda Adıyaman ve Çevresindeki Rüştîye Mektepleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2010, s. 66.

76 Bilim, *age*, s. 166.

77 Kodaman, *age*, s. 96.

78 Öztürk, *agm*, s. 302.

79 Akyüz, *age*, s. 232.

80 *KVS*, Def’a 4, s. 110.

Aynı tarihli salnâmede diğer görevliler için ise “*yazı hocalarıyla bevvab derdest tayin idüğü*”⁸¹ kaydının düştüğü görülmektedir. Buradan 1873 tarihinde Tosya Rüştîye Mektebi’nde bir muallim bulunduğu, kayıtlarda öğrenci sayısından bahsedilmediği için okulun 1874 tarihinde 41 öğrenci ile faaliyete geçtiği anlaşılmaktadır.

Aşağıdaki tabloda yıllara göre Tosya Rüştîye Mektebi’nde görevli muallimler ve öğrenci sayıları gösterilmiştir.

Tablo 5 Tosya Rüştîye Mektebi Öğretim Kadrosu ve Öğrenci Sayıları

Yıl	Muallimler	Öğrenci Sayısı
1872	-	-
1873	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi	-
1874	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi Bevvab Ahmet Efendi	41
1875	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi Bevvab Ahmet Efendi	41
1876	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi Muallim-i Sâni ve Sülüs Hocası Ebubekir Efendi Rik’a Hocası Mehmet Bey Bevvab Ahmet Efendi	75
1877	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi Muallim-i Sâni ve Sülüs Hocası Ebubekir Efendi Rik’a Hocası Mehmet Bey Bevvab Ahmet Efendi	75
1878	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi Muallim-i Sâni ve Sülüs Hocası Ebubekir Efendi Rik’a Hocası Mehmet Bey Bevvab Ahmet Efendi	70
1879	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi Muallim-i Sâni ve Sülüs Hocası Ebubekir Efendi Rik’a Hocası Mehmet Bey Bevvab Ahmet Efendi	67
1880	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi Muallim-i Sâni Hocası Ebubekir Efendi Sülüs Hocası Ebubekir Efendi Rik’a Hocası Mehmet Fuad Bey Bevvab Ahmet Efendi	75
1881	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi Muallim-i Sâni ve Sülüs Hocası Ebubekir Efendi Rik’a Hocası Mustafa Asım Efendi Bevvab Ahmet Tevfik Efendi	75
1882	Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendi Muallim-i Sâni Hocası Ebubekir Efendi Sülüs Hocası Bu Dahi Rik’a Hocası Mustafa Efendi Bevvab Ahmet Efendi	73

81 KVS, Def’a 5, s. 111.

1889	Muallim-i Evvel Ali Kemal Efendi Muallim-i Sâni Bekir Efendi Rik'a Hocası Osman Feyzi Efendi Bevvab Mustafa Efendi	98
1892	Muallim-i Evvel Hasan Efendi Muallim-i Sâni Ebubekir Rüşdü Efendi Rik'a Muallimi Osman Feyzi Efendi	-
1893	Muallim-i Evvel Hasan Efendi Muallim-i Sâni Ebubekir Rüşdü Efendi Rik'a Muallimi Osman Feyzi Efendi	98
1894	Muallim-i Evvel Hasan Efendi Muallim-i Sâni Ebubekir Rüşdü Efendi Rik'a Muallimi İbrahim Edhem Efendi	98
1896	Muallim-i Evvel Hasan Fehmi Efendi Muallim-i Sâni Ebubekir Rüşdü Efendi Rik'a Muallimi İsmail Halid Efendi	85
1899	Muallim-i Evvel Hasan Fehmi Efendi Muallim-i Sâni Ebubekir Rüşdü Efendi Hat Muallimi İsmail Halid Efendi	85
1903	Muallim-i Evvel Hasan Fehmi Efendi Muallim-i Sâni Ebubekir Rüşdü Efendi Hüsn-i Hat Muallimi İsmail Halid Efendi	85

Bu tablo 1872, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1889, 1892, 1893, 1894, 1896, 1899 ve 1903 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri'nde verilen bilgilerden yararlanmıştır.

Tablodan anlaşıldığı kadarıyla 1873-1876 tarihleri arasında Muallim-i Evvel Hafız Ahmet Efendinin mektebin eğitim-öğretim işlerini başka muallim olmadığı için tek başına yürüttüğü görülmektedir. 1876'da Ebubekir Efendi muallim-i sâni ve sülüs hocası, Mehmet Bey ise rik'a hocası olarak atanmış, böylece mektebin eğitim-öğretim kadrosu 3'e yükselmiştir. 1876'dan 1889'a kadar bevvab (hizmetli) ile birlikte mektebin bütün işlerinin 4 kişilik bir kadro tarafından yürütüldüğü anlaşılmaktadır. 1892'den itibaren bevvab (hizmetli) kadrosuna salnâmelerde rastlanılmamaktadır. 1889'dan itibaren sülüs ve 1899'dan itibaren ise rik'a dersi müfredatta görülmemektedir. Bunun yerine 1899'da yazı dersi "Hat" ve 1903 tarihinde ise "Hüsn-i Hat" olarak gösterilmiştir.

Medrese ve Kütüphaneler

1869 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmesi'nden anlaşıldığına göre Tosya kazasında bir adet medrese bulunmaktadır. Abdürrezzak adlı bu medresede Hasan Efendinin görevli olduğu ve yine aynı tarihte 30 öğrencinin eğitim-öğretim gördüğü anlaşılmaktadır.⁸² Ayrıca salnamelerden kazada 150 kitabın yer aldığı bir adet kütüphanenin varlığı öğrenilmektedir.⁸³

82 KVS, Def'a 1, s. 74. 1880, 1881, 1882 ve 1896 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmesi'nde 2 adet medrese görülmektedir. Bkz. KVS, Def'a 12, s. 101; KVS, Def'a 13, s. 104; KVS, Def'a 14, s. 113; KVS, Def'a 20, s. 293; KVS, Def'a 21, s. 322. 1889, 1892, 1893 ve 1894 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmesi'nde ise 3 medrese görülmektedir. Bkz. KVS, Def'a 15, s. 329; KVS, Def'a 16, s. 392; KVS, Def'a 17, s. 171; KVS, Def'a 18, s. 203

83 Bkz. KVS, Def'a 1, s. 102; KVS, Def'a 2, s. 108; KVS, Def'a 3, s. 124; KVS, Def'a 4, s. 140; KVS, Def'a 5, s. 160; KVS, Def'a 9, s. 170; KVS, Def'a 12, s. 101; KVS, Def'a 13, s. 104; KVS, Def'a 14, s. 113; KVS, Def'a 19, s. 418; KVS, Def'a 20, s. 293; KVS, Def'a 21, s. 322. 1874, 1875 ve 1876 tarihli Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri'nde Tosya kazasında 2 adet kütüphane görülmektedir. Bkz. KVS, Def'a 6, s. 159; KVS, Def'a 7, s. 172; KVS, Def'a 8, s. 150.

Sonuç

1869-1882 yılları arasında Sıbyan Mektepleri'nin kaza genelindeki sayısı 80'dir. Diğer yandan kazada 1889 tarihinden itibaren Sıbyan Mektepleri'nin yerini almaya başlayan İbtidâi Mektepler'de 1903 yılına kadar öğrenci sayılarında sürekli bir artış gözlemlenmektedir. Bu çerçevede 1889'da 245, 1893'te 102, 1894'te 102, 1896'da 497, 1899'da 557 ve yine 1903 yıllarında 557 öğrenci İbtidâi mekteplerde öğrenim görmüşlerdir. Kazada bulunan bir adet Rüştiye Mektebi ise 41 öğrenci ile eğitim-öğretime başlamış, bu sayı 1893 tarihinde 98 öğrenciye ulaşmıştır. Kazada mevcut bir adet medrese, 150 kitaplı bir adet kütüphane, 103 cami ve mescit eğitim hayatını destekleyen diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Yukarıda verilen bütün bu bilgilerden sonra, 1869-1903 yılları arasında Tosya kazasında canlı bir eğitim hayatının varlığı anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Kastamonu Vilâyet Salnâmeleri

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1286 (1869), Defa 1, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1287 (1870), Defa 2, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1288 (1871), Defa 3, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1289 (1872), Defa 4, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1290 (1873), Defa 5, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1291 (1874), Defa 6, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1292 (1875), Defa 7, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1293(1876), Defa 8, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1294 (1877), Defa 9, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1295 (1878), Defa 10, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1296 (1879), Defa 11, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1297 (1880), Defa 12, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1298 (1881), Defa 13, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1299 (1882), Defa 14, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1306 (1889), Defa 15, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1310 (1892), Defa 16, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1311 (1893), Defa 17, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1312 (1894), Defa 18, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1314 (1896), Defa 19, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1317 (1899), Defa 20, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

Kastamonu Vilâyet Sâlnâmesi, 1321 (1903), Defa 21, Kastamonu Vilâyet Matbaası.

İnceleme ve Araştırma Eserler

AKYILDIZ Ali, "Maârif-i Umumiyye Nezareti", İslâm Ansiklopedisi, Ankara 2003, Cilt: 27.

AKYÜZ Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2008.

AKYÜZ Yahya, "İlköğretimin Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 5, 1994.

AKYÜZ Yahya, "Cumhuriyet'e Gelinceye Kadar İlköğretimin Tarihçesine Kısa Bir Bakış", *Türkiye'de İlköğretimin (Dünü, Bugünü, Yarını)*, MEB, İstanbul 2003.

AKYÜZ Yahya, "Osmanlıda Kadın Öğretmenli Ev Sıbyan Mektepleri", *Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi*, Ankara 2004, Sayı: 15.

BİLİM Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi (1734-1876)*, Eskişehir 1998.

BOZTEPE Mehmet, "Osmanlı Devleti'nin Taşra Yönetimini Şekillendiren Merkezîyetçilik Yaklaşımı ve Günümüze Etkileri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 36, Nisan 2013.

DALYAN Murat Gökhan-Ali Ünişen, "XIX. Yüzyılda Adıyaman ve Çevresindeki Rüştîye Mektepleri", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 12, Sayı: 2, 2010.

DUMAN Hasan, *Osmanlı Sâlnâmeleri ve Nevsâlleri Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu*, Cilt: I, 2000.

ERDOĞDU Teyfur, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilâtı", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/476/5511.pdf>. 13.04.2016.

ERGİN Osman, *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt: I, İstanbul 1977.

ERGÜN Mustafa, "Medreseden Mektebe Osmanlı Eğitim Sistemindeki Değişme", *Yeni Türkiye*, Sayı: 32, Mart-Nisan 2000.

EROĞLU Bahtiyar-Erdal Zeki Tomar, "Tarihi Değerlerimizden Konya Sultan Selim Muvakkithanesi Rekonstrüksiyonu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal of International Social Research*, Prof. Dr. Hamza Gündoğdu Armağanı, Cilt: 6, Sayı: 25.

GENÇOĞLU Mustafa, "1864 ve 1871 Vilâyet Nizamnamelerine Göre Osmanlı Taşra İdaresinde Yeniden Yapılanma", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1).

GÖKMEN Ertan, "Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidâi Mekteplere Dönüştürülmesi", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1335/15457.pdf>.18.04.2016.

İBRET Ünal, "Tarihi ipek Yolu Üzerindeki Bir Anadolu Şehri: Tosya (Kuruluşu ve Gelişmesi)", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 8, Temmuz 2003.

KAYNAR Salim, *Kastamonu Vilâyet Salnâmelerinde Tosya Kazası (1869-1903)*, İstanbul 2011.

KOÇU Reşat Ekrem, "Sıbyan Mektepleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, Sayı: 2, 1966.

KODAMAN Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1991.

ÖZTÜRK Cemil, "Rüşdiye", *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 35, İstanbul 1997.

PAKALIN Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Cilt:3, 2004.

TAŞKIN Ünal, "Klâsik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-The Journal Of International Social Research*, Volume 1/3, Spring 2008.

ÜLKÜTAŞIR M. Şakir, "Sıbyan Mektepleri", *Türk Kültürü*, Sayı: 33, Temmuz 1965.